

สำนึกต่อถิ่นที่กับสัณฐานต่างลักษณะในเมืองกรุงเทพ*

Sense of Place and Morphological Types of Bangkok

สิงหนาท แสงสีหนาท (Singhanat Sangsehanat)**

บทคัดย่อ

สำนึกต่อถิ่นที่มีความสำคัญต่อการหยั่งถึงความคิดของมนุษย์ตลอดจนความหมายที่ผู้คนมอบไว้ให้แก่พื้นที่ ประสบการณ์เบื้องต้นที่สุดของมนุษย์ต่อการผูกสัมพันธ์กับพื้นที่ปรากฏอยู่ในสำนึกและถิ่นที่คือสภาพแวดล้อมที่ถูกสร้างภายใต้อิทธิพลแห่งสำนึกเพื่อตอบรับโครงสร้างทางสังคมและสื่อสารความหมายความตั้งใจเหล่านั้นอยู่ในคราเดียวกัน แล้วถิ่นสัณฐานเมืองกรุงเทพส่งผลต่อสำนึกของผู้คนในถิ่นที่เขาอยู่อาศัยและใช้ชีวิตอย่างไร

บทความนี้เผยแพร่ผลการศึกษานึกต่อถิ่นที่ในมิติประสบการณ์ของผู้คนที่เกิดขึ้นจากการใช้งานพื้นที่ ประสบการณ์นั้นยังรวมถึงความรู้สึกและการประเมินคุณค่าของพื้นที่จากมุมมองทางสังคม โดยเปรียบเทียบการรับรู้ของผู้คนระหว่างถิ่นสัณฐาน 8 ลักษณะของเมืองกรุงเทพ และนำเสนอผลรวมแห่งสำนึกต่อถิ่นที่ซึ่งบ่งชี้ความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างอัตลักษณ์ทางสังคมกับรูปทรงภูมิทัศน์ในแต่ละถิ่น การศึกษาพบว่าสำนึกต่อถิ่นที่มีความแตกต่างกันออกไปในแต่ละพื้นที่ ลักษณะการแฝงฝังโครงสร้างวิถีชีวิตและสังคมก็หลากหลายออกไปในแต่ละถิ่น ผู้คนในถิ่นฐานแรกเริ่มของกรุงเทพเช่นชุมชนริมคลองและชุมชนย่านเมืองเก่าพึงพอใจกับการตอบสนองของสภาพแวดล้อมและมีสำนึกผูกพันและภูมิใจในถิ่นตนเป็นอย่างมากซึ่งแสดงให้เห็นการบรรจบลงรอยกันระหว่างโครงสร้างทางสังคมกับภูมิทัศน์ ผู้คนในถิ่นอยู่อาศัยเฉกเช่นชุมชนซอยต่างๆมีสำนึกและความผูกพันถดถอยลงจากอดีตเมื่อภูมิทัศน์และสภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไปเพื่อตอบรับรสนิยมของคนกลุ่มอื่น การแยกตัวระหว่างโครงสร้างทางสังคมกับสภาพแวดล้อมปรากฏชัดในถิ่นฐานชุมชนเมืองยุคหลัง ได้แก่ ชุมชนริมถนนในย่านเมืองใหม่ ชุมชนที่ก่อตัวขึ้นรายรอบสถานศึกษา ชุมชนรอบจุดเปลี่ยนถ่ายการเดินทาง และชุมชนสัมพันธ์แบบชุปเปอร์บล็อก การศึกษาได้ชี้ให้เห็นความแตกต่างของชุดประสบการณ์ที่เกิดจากการตอบสนองของสภาพแวดล้อมเมือง และสะท้อนถึงข้อบททวนในความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างอัตลักษณ์ทางสังคมกับสภาพแวดล้อมของชุมชนเมือง

คำสำคัญ สำนึกต่อถิ่นที่ สัณฐานเมือง กรุงเทพ

* เพื่อเผยแพร่ผลงานวิจัย

** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประจักษ์การออกแบบและวางผังชุมชนเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

Associate Professor Dr., Department of Urban Design and Planning, Faculty of Architecture, Silpakorn

University, singhanat.s@gmail.com, Tel: 094-349-4309

Abstract

Sense of place is fundamental to shed light on the concept of environment and to disclose the social meaning with regard to space. The deepest human experience in relation to space can be found of consciousness and place is the environment constituted by the rule of consciousness, reacting to social structures and delivering environmental meanings to attach people and society. In this sense, how morphological types of Bangkok distribute the sense of place is a critical question.

This paper presents findings of the sense of place regarding user experience in space, as well as social emotion and assessment to spaces. Perceptual comparison was undertaken between eight morphological types of Bangkok and the whole picture defining relations between social identity and spatial forms was analysed of the sense of place. Diverse sense of place were found among morphological types, identified by the consistency between social identities and spatial patterns of the places. In early settlement patterns of Bangkok such as Klong and Old-Town communities, people make sense of local morphologies. Place responsiveness and attachment reflects the consistency between social identity and landscape. People, on the other hand, make less sense of Soi morphologies when the environment has been transforming in response to outsider's way of life. The segregation between social fabrics and environment was found of late morphological patterns such as settlements accumulating on new roads, institutes, transportation hubs, and settlements with the form of superblocks. These findings point out dissimilar sets of experience influenced by environmental responsiveness, as well as demonstrate concern of involvement between social identity and urban environment.

Keywords: Sense of Place, Urban Morphology, Bangkok

1. บทนำ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของการเผยแพร่ผลการศึกษจากการวิจัยเรื่อง “อัตลักษณ์ทางสัณฐานวิทยาของเมืองกรุงเทพ” สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย การวิจัยมีความมุ่งหมายทำความเข้าใจถึงความหลากหลายของแบบแผนการตั้งถิ่นฐานและบ่งชี้อัตลักษณ์ทางสัณฐานวิทยาของเมืองกรุงเทพ บทความนี้หยิบยกผลการศึกษาบางส่วนขึ้นมาทำการเผยแพร่คือสำนักต่อถิ่นที่ (Sense of Place) ซึ่งถูกค้นพบว่ามีความแตกต่างกันออกไปในแต่ละสัณฐานเมือง (Urban Morphology) ของกรุงเทพ

ข้อสงสัยในอัตลักษณ์เมืองกรุงเทพส่งผลให้เกิดการทบทวนถึงแนวคิดและประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสำนึกของผู้คนต่อถิ่นที่เขาเหล่านั้นอยู่อาศัยและใช้ชีวิต อัตลักษณ์เมืองไม่ใช่สิ่งปรากฏที่ผู้สังเกตการณ์มองเห็น แต่อัตลักษณ์เมืองคือความหมายที่ถูกสร้างเพื่อสื่อสารถึงความจริงที่มนุษย์เชื่อและปรารถนาซึ่งดำรงอยู่ในสำนึกของกลุ่มสังคมและผู้คนในแต่ละถิ่น **สำนึกต่อถิ่นก็คือผลรวมแห่งปรากฏการณ์การแผ่ผังโครงสร้างสังคมและปัจเจกบุคคลลงในภูมิทัศน์ที่มีนัยสำคัญสื่อถึงอัตลักษณ์ของเมืองที่ผู้คนเลือกที่จะรับรู้ จดจำ และคาดหวังให้ปรากฏในสภาพแวดล้อมของตนเอง**

จิตสำนึกของมนุษย์นั้นละเอียดอ่อนเนื่องด้วยประกอบขึ้นจากสภาวะและปัจจัยจำนวนมากและความเป็นถิ่นที่ของผู้คนนั้นก็สามารถถูกบ่งชี้ได้จากหลากหลายมุมมอง บทความนี้แสดงเรื่องราวแห่งสำนึกอย่างกว้างๆซึ่งไม่ได้อ้างอิงพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งอย่างเจาะจง โดยมุ่งหวังให้เป็นส่วนหนึ่งที่ชี้ให้เห็นความสำคัญของสำนึกต่อถิ่นที่และความหมายของสภาพแวดล้อมที่ผู้คนมอบไว้ให้แก่รูปทรงภูมิทัศน์เมือง

2. สำนึกต่อถิ่นที่

พื้นที่ที่แปรเปลี่ยนเป็นถิ่นที่เนื่องด้วยมิติทางวัฒนธรรม วัฒนธรรม (Culture) คือความคิด ความหมาย และการกระทำของสังคมซึ่งมีต่อสภาพแวดล้อม (อकिन รพีพัฒน์, 2551; Rapoport, 2005) และถิ่นที่ (Place) คือสภาพแวดล้อมซึ่งเป็นผลผลิตแห่งปรากฏการณ์ดำรงชีวิตของมนุษย์ สองสิ่งนี้ผูกโยงต่อกันเป็นภาพสะท้อนอยู่ในความทรงจำ อารมณ์ และความผูกพันของผู้คนที่มีต่อพื้นที่ สำนึกต่อถิ่นที่ (Sense of Place¹) จึงเป็นแก่นแกนแห่งมโนทัศน์ที่ถูกหล่อหลอมไว้ด้วยประสบการณ์ ความรู้สึก ความนึกคิด เจตนา ตลอดจนบริบทแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติและที่มนุษย์สร้าง

สำนึกต่อถิ่นที่มีความสำคัญยิ่งเพราะเป็นประสบการณ์เบื้องต้นที่สุดของมนุษย์ต่อการผูกสัมพันธ์กับพื้นที่ มนุษย์ผูกพันกับพื้นที่ผ่านการใช้งาน ความทรงจำ และความปรารถนาโดยมีสำนึกเป็นแกนกลางอยู่ในนั้น สำนึกไม่ใช่เพียงห้วงคำนึงถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งหากแต่เป็นผลรวมแห่งประสบการณ์ที่สะท้อนอยู่ในความคิดความรู้สึกของตนเองซึ่งมีให้แก่พื้นที่ สำนึกรับรู้โดยตรงนี้คือพื้นที่ของฉันท ระลึกถึงพื้นที่ภายในถิ่น ตลอดจนตระหนักถึงความเป็นคนในและเป็นส่วนหนึ่งของสังคมและภูมิทัศน์ สิ่งเหล่านี้หล่อหลอมให้ผู้คนเกิดความรู้สึกอันตราตรึงอยู่กับถิ่นที่อยู่อาศัยและใช้ชีวิต การละเลยสำนึกต่อถิ่นที่จึงเป็นการเพิกเฉยความเป็นมนุษย์ในภูมิทัศน์

สำนึกไม่ใช่จินตนาการแต่คือพื้นที่แห่งประสบการณ์ซึ่งดำรงอยู่ระหว่างความนึกคิดเกี่ยวกับตนเองในด้านหนึ่งกับสภาพแวดล้อมทางกายภาพในอีกด้านหนึ่ง สำนึกต่อถิ่นที่เป็นการผูกสัมพันธ์อย่างเหนียวแน่นระหว่างโครงร่างอัตลักษณ์ของตนและสังคมกับภูมิทัศน์ที่ปรากฏอยู่จริง ถิ่นที่คือลักษณะเฉพาะของบรรยากาศสภาพแวดล้อมที่แตกต่างจากถิ่นอื่นและสำนึกต่อถิ่นที่คือลักษณะที่ลึกสุดแห่งความสัมพันธ์ของมนุษย์ต่อพื้นที่ซึ่งอัตลักษณ์ของมนุษย์ถูกแผ่ผังอยู่ในสภาพแวดล้อมและสื่อสารแสดงออกมาจากสิ่งนั้น (Norberg-Schulz, 1980) องค์ประกอบ 6 ด้านของถิ่นที่ถูกกล่าวถึงโดย Fred E. Lukermann (1964, p.169-170) ซึ่งมีความน่าสนใจและขอสรุปความไว้ในที่นี้

¹ หรือเรียกในชื่อว่า Spirit of Place, Genius of Place หรือ Genius Loci

- 1) ความคิดเกี่ยวกับตำแหน่งแห่งหน (Location) เมื่อเปรียบเทียบกับสิ่งอื่นหรือถิ่นอื่น ตำแหน่งแห่งหนอธิบายได้โดยลักษณะภายในของพื้นที่ และสภาวะการณ์ความเชื่อมโยงของพื้นที่กับภายนอก ถิ่นที่จึงสัมพันธ์กับ “ข้างใน” และ “ข้างนอก”
- 2) ถิ่นที่เกี่ยวข้องกับผลรวมจากองค์ประกอบทางธรรมชาติและวัฒนธรรม แต่ละถิ่นมีระบบระเบียบของตนเอง และระบบระเบียบนั้นก็สร้างผลรวมเฉพาะถิ่นที่แตกต่างจากถิ่นอื่น ถิ่นที่จึงมีคุณสมบัติเฉพาะตน (Unique Entity)
- 3) แม้ว่าแต่ละถิ่นมีคุณสมบัติเฉพาะของตนเองแต่ก็เชื่อมโยงถึงกันโดยระบบปฏิสัมพันธ์และการแลกเปลี่ยนระหว่างกัน ถิ่นที่จึงเป็นส่วนหนึ่งของโครงข่ายการไหลเวียนเปลี่ยนแปลง (Circulation)
- 4) ถิ่นที่มีลักษณะเฉพาะถิ่น ถิ่นที่จึงเป็นส่วนหนึ่งของอาณาบริเวณที่กว้างกว่าแต่ในขณะเดียวกันก็อยู่ภายในระบบท้องถิ่นวิวัฒน์ (Localisation)
- 5) ถิ่นที่ปรากฏขึ้นด้วยพลวัตทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม องค์ประกอบใหม่ถูกเพิ่มเติมและเข้าแทนที่องค์ประกอบเก่าที่หายไป ถิ่นที่จึงมีส่วนประกอบเฉพาะตัวในทางประวัติศาสตร์ (Distinct Historical Component)
- 6) ถิ่นที่มีความหมาย (Meaning) ลักษณะของถิ่นที่ถูกสร้างขึ้นโดยความเชื่อของมนุษย์ จิตสำนึกของมนุษย์และความเชื่อใดที่ตราตรึงมนุษย์กับถิ่นที่เป็นรากฐานแห่งการกระทำของมนุษย์ซึ่งส่งผลย้อนกลับเป็นลักษณะเฉพาะที่ถูกสร้างขึ้นในถิ่นที่

ถิ่นที่คือสภาพแวดล้อมอันเป็นผลผลิตจากความเข้มข้นในประสบการณ์และความผูกพันซึ่งถูกแฝงฝังอยู่ในพื้นที่และพื้นที่นั้นก็ดำรงไว้ซึ่งภูมิทัศน์และบรรยากาศที่สะท้อนถึงลักษณะเฉพาะถิ่น อัตลักษณ์ทางสังคมและความเป็นคนในถิ่นนั้น

Edward Relph (1976, p. 142) ได้กล่าวถึงความเข้มข้นแห่งประสบการณ์ที่สรรค์สร้างหรือบ่งชี้ความเป็นถิ่นที่ใน 3 ระดับและความแปลกปลอมของถิ่นที่ในอีก 1 ระดับ

- 1) สำนึกที่มีความเข้มข้นและลึกที่สุดในจิตใจมนุษย์คือบ้านที่ซึ่งมนุษย์ยังรำลึกของวิถีชีวิต ศูนย์กลางของความมั่นใจและปลอดภัย ความผูกพันและใส่ใจ
- 2) สำนึกที่มีความเข้มข้นรองลงมาก็คือชุมชน สำนึกระดับนี้ยังมีความจริงแท้และเข้มข้นอยู่มากแต่ก่อตัวขึ้นภายใต้อิทธิพลของส่วนรวมและเป็นส่วนหนึ่งมากกว่าปัจเจกบุคคลใดบุคคลหนึ่ง
- 3) สำนึกที่มีความเข้มข้นไม่ลึกมากนักในแง่ของการเป็นคนในถิ่นคือการชื่นชมและเคารพความเป็นถิ่นที่นั้นๆโดยไม่มีอคติและเข้าร่วมในลักษณะและบรรยากาศของถิ่นที่นั้นตามที่ปรากฏ
- 4) สำนึกที่แปลกปลอมไม่จริงแท้คือการสัมผัสลักษณะของถิ่นที่โดยไม่มีความรู้สึก อาจจดจำแต่ไม่ผูกพัน ใช้งานแต่ไม่ใส่ใจกับสภาพแวดล้อมที่เป็นอยู่

ถิ่นที่คือมนุษย์และมนุษย์ก็เป็นส่วนหนึ่งของความเฉพาะถิ่น สำนึกความผูกพันของผู้คนต่อพื้นที่ที่ดำรงอยู่ทั้งก่อนหน้า ท่ามกลาง และภายหลังสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏ สำนึกต่อถิ่นที่ปรากฏใน 3 มิติ คือ สำนึกจากความทรงจำถึงการผลิตสร้างถิ่นที่ สำนึกจากประสบการณ์ใช้งานในปัจจุบัน และสำนึกที่แฝงไว้ด้วยความปรารถนาเกี่ยวกับตนเองซึ่งมีอิทธิพลต่อการปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมในอนาคต

- 1) สำนึกต่อถิ่นที่ในแง่มุมมองความทรงจำ หมายถึงประวัติศาสตร์ของการพัฒนาสภาพแวดล้อมที่สะท้อนถึงความทรงจำของผู้คน การมีส่วนร่วมของผู้คนต่อการผลิตสร้างพื้นที่ ตลอดจนกระบวนการก่อร่างปรับเปลี่ยนพื้นที่ ถิ่นที่ต้องถูกศึกษาด้วยการมองให้เห็นพื้นที่ทางสังคมและประวัติศาสตร์ของสังคมเฉพาะกลุ่มที่ดำรงอยู่ในนั้น
- 2) สำนึกต่อถิ่นที่ในแง่มุมมองประสบการณ์ หมายถึงสภาวะแห่งการดำรงอยู่ของผู้คนและสังคมในภูมิทัศน์คุณภาพแห่งประสบการณ์จะเกิดขึ้นเมื่อสภาพแวดล้อมที่ปรากฏได้ตอบสนองโครงสร้างแห่งอัตลักษณ์ทางสังคมและตัวตนของผู้คนและชุมชนทั้งที่ดำรงอยู่จริงและในความคิดคำนึง²
- 3) สำนึกต่อถิ่นที่ในแง่มุมมองความปรารถนา หมายถึงการนิยามความจริงและการสร้างภาพแทนความจริงให้แก่สภาพแวดล้อม สิ่งเหล่านั้นอาจแสดงออกเป็นวาทกรรม วาทกรรมของการแฝงฝังอัตลักษณ์ทางสังคมลงในภูมิทัศน์ที่ผู้คนในกลุ่มนั้นๆต้องการให้เป็นจริงและถูกสื่อสารออกมาจากสภาพแวดล้อม

สำนึกต่อถิ่นที่ทั้ง 3 มิติข้างต้นมีความสำคัญซึ่งต้องได้รับการศึกษาลงไปในแต่ละด้าน ตลอดจนทำความเข้าใจถึงความเกาะเกี่ยวเชื่อมโยงระหว่างกันจนเป็นบ่อเกิดแห่งความทรงจำ ความคิด และความรู้สึกของผู้คนต่อพื้นที่ หนึ่ง บทความนี้หยิบยกเพียงหนึ่งในสามมิติของสำนึกต่อถิ่นที่ขึ้นมากล่าวถึงคือสำนึกของผู้คนที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ใช้งานพื้นที่ในปัจจุบัน³

การศึกษาสำนึกต่อถิ่นที่ในแง่มุมมองประสบการณ์เป็นการทำความเข้าใจในประสบการณ์ของผู้คนต่อการใช้งานพื้นที่ ประสบการณ์ทางอารมณ์ความรู้สึกของผู้คน และประสบการณ์ความนึกคิดและคาดหวังต่อพื้นที่ประเด็นเหล่านี้สะท้อนให้เห็นโครงสร้างอัตลักษณ์ทางสังคมและการตอบรับของภูมิทัศน์และสภาพแวดล้อมต่อลักษณะทางสังคมเหล่านั้น กลุ่มประสบการณ์ต่างๆ⁴ นิยามได้ดังนี้

- 1) ประสบการณ์การใช้งาน ประกอบด้วยการรวมกลุ่มและบ่งชี้ตำแหน่งแห่งหนหรือภูมิทัศน์ของปัจเจกภาพหรือกลุ่มสังคมชุมชน การใช้พื้นที่ซึ่งก่อตัวขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์ต่อลักษณะทางกายภาพของพื้นที่และการตอบสนองของพื้นที่ การเคลื่อนที่จากจุดหนึ่งไปยังอีกจุดหนึ่ง และระยะเวลาของการอยู่อาศัยและใช้ชีวิตในพื้นที่
- 2) ประสบการณ์ทางอารมณ์ความรู้สึก ประกอบด้วยความผูกพันระหว่างบุคคลกับพื้นที่ภายใต้อิทธิพลจากลักษณะเฉพาะของภูมิทัศน์และของผู้คนในถิ่นนั้น ความภูมิใจต่อความหมายที่ถูกสร้างขึ้นในเชิงสัญลักษณ์จากกายภาพของภูมิทัศน์หรือถิ่นที่นั้นว่าเป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ส่วนบุคคลและสังคม และความมั่นใจถึงความปลอดภัยและรู้สึกปลอดภัยในถิ่นตน

² ความเป็นชุมชนขึ้นกับวิธีคิดซึ่งผู้คนอาจไม่จำเป็นต้องรู้จักปฏิสัมพันธ์ต่อกันจริงบนพื้นที่ (Anderson, 1983)

³ บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่ออภิปรายสำนึกต่อถิ่นที่ในมิติเชิงประสบการณ์ในปัจจุบัน รายละเอียดของสำนึกต่อถิ่นที่ในแง่มุมมองความทรงจำในอดีตและสำนึกต่อถิ่นที่ในแง่มุมมองความปรารถนาในอนาคตถูกละไว้ในงานเขียนนี้ อย่างไรก็ตาม ประสบการณ์ในปัจจุบันของผู้คนก่อตัวขึ้นบนความเชื่อมโยงและคาบเกี่ยวกับความทรงจำในอดีตและความคาดหวังในอนาคตอยู่เสมอ เรื่องราวบางส่วนในมิติสัมพันธ์เหล่านั้นจึงยังคงปรากฏอยู่บ้างในที่นี้

⁴ ประยุกต์การจำแนกกลุ่มประสบการณ์ในถิ่นที่จาก Ujang (2010) และ Wolf and others (2014) อย่างไรก็ตาม สำนึกต่อถิ่นที่ในแง่มุมมองประสบการณ์นั้นยังมีปัจจัยแยกย่อยอื่นอีกจำนวนมากและยังอาจใช้คำที่ต่างกันออกไป (Giuliani, M. V., 2003)

- 3) ประสบการณ์ความนึกคิดและคาดหวัง ประกอบด้วยลักษณะเฉพาะของสภาพแวดล้อมและผู้คนในถิ่นนั้น ความสอดคล้องหรือแตกต่างระหว่างพลวัตส่วนบุคคลและสังคมกับความแปรเปลี่ยนไปของสภาพแวดล้อมก่อให้เกิดความคาดหวังถึงความสัมพันธ์ของตนเองต่อพื้นที่ ตลอดจนการประเมินถึงคุณค่า ความพึงพอใจ และความต้องการพื้นที่และภูมิทัศน์

สำนึกต่อถิ่นที่ (Sense of Place) วางอยู่บนปลายเชือกสองด้าน ด้านหนึ่งคือสำนึกของผู้คน (Conscious) และอีกด้านหนึ่งคือพื้นที่ (Space) การทำความเข้าใจสำนึกต่อถิ่นที่จึงเป็นการแก้ปมทั้งสองด้านและหยั่งถึงความเชื่อมโยงของสองสิ่งนั้นในคราวเดียว ในขณะที่การศึกษาสำนึกของผู้คนมีประเด็นพิจารณา ดังที่กล่าวถึงแล้ว ปมอีกด้านของการทำความเข้าใจสำนึกต่อถิ่นที่คือพื้นที่ที่จะทำการศึกษา เนื่องด้วยความเป็นถิ่นที่นั้นสัมพันธ์กับประสบการณ์ของคนในถิ่น (Insider) ต่อการบ่งชี้ตำแหน่งแห่งหน ภูมิทัศน์ ตลอดจนขอบเขตพื้นที่ ถิ่นที่ (Place) จึงไม่อาจถูกกำหนดโดยการพิจารณาลักษณะเด่นทางกายภาพของเมืองหรือชุมชนแต่เพียงอย่างเดียว โครงร่างภูมิทัศน์ที่จะทำการศึกษามองสะท้อนถึงความเป็นถิ่นที่ซึ่งผูกโยงอยู่กับความทรงจำในการผลิตสร้างพื้นที่ทางสังคม ประสบการณ์การใช้งาน และความปรารถนาที่ก่อตัวขึ้นจากความใส่ใจในพื้นที่นั้นๆ

สัณฐานเมือง (Urban Morphology) เป็นหนึ่งในโครงร่างภูมิทัศน์เมืองที่สามารถใช้ในการศึกษาสำนึกต่อถิ่นที่ สัณฐานเมืองคือรูปทรงลักษณะเฉพาะของสภาพแวดล้อมที่ถูกสร้างภายใต้อิทธิพลทางวัฒนธรรม ซึ่งหมายถึงวิถีคิดและการกระทำของสังคมเฉพาะกลุ่มที่มีต่อพื้นที่ ความเป็นมาและการอยู่ร่วมกันเป็นสังคม การปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อม ตลอดจนเจตนาและปฏิบัติการสร้างความหมายของพื้นที่ล้วนสะท้อนอยู่บนสัณฐานเมือง การศึกษาสัณฐานเมืองคือการศึกษารูปทรงเมืองผ่านกระบวนการเปลี่ยนแปลงของบริบทแวดล้อมต่างๆ (Moudon, 1997) หรือกล่าวให้แคบกว่านั้น การศึกษาสัณฐานเมืองคือการพิจารณารูปทรงเมืองเชิงผลลัพธ์ทางวัฒนธรรม

การศึกษาสัณฐานเมืองมีแนวทางที่หลากหลายขึ้นกับมุมมองของการศึกษา องค์ประกอบที่พิจารณา และวิธีการวิเคราะห์ชุมชนเมือง อย่างไรก็ตาม สัณฐานเมืองในมิติโครงสร้างหน้าที่และรูปทรงเมืองจำแนกได้เป็น 5 องค์ประกอบ ดังนี้

- 1) โครงสร้าง (Structure) ได้แก่โครงสร้างที่เปิดโล่งหมายถึงโครงข่ายทางธรรมชาติ แม่น้ำ ถนน และพื้นที่เปิดโล่งอื่นในเมือง และโครงสร้างที่ถูกปิดล้อม(จากที่ว่าง)หมายถึงบล็อกถนน แปลงที่ดิน และกลุ่มอาคาร
- 2) การเข้าถึง (Accessibility) หมายถึงโครงข่ายเส้นทางสัญจรของมนุษย์ต่อการเข้าถึงพื้นที่
- 3) ความหนาแน่น (Density) หมายถึงความหนาแน่นของอาคารและสิ่งปลูกสร้าง ความหนาแน่นของคน ตลอดจนความเบาบางหรือแออัดจากการรับรู้
- 4) การใช้ประโยชน์ที่ดิน (Land Use) หมายถึงกิจกรรมการใช้งานทั้งในอาคารและบนพื้นที่เปิดโล่ง
- 5) อาคาร (Building) หมายถึงประเภท รูปร่าง ลักษณะ ขนาด ความสูง การจัดวาง ตลอดจนปฏิสัมพันธ์ระหว่างอาคารกับอาคาร อาคารกับที่ว่างและถนน และอาคารกับมนุษย์

สัณฐานเมืองคือผลผลิตทางวัฒนธรรม สัณฐานเมืองจึงเป็นโครงร่างภูมิทัศน์ที่สะท้อนให้เห็นถึงความแตกต่างของรูปทรงเมืองที่เป็นผลมาจากวิวัฒนาการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อม บริบททางสังคม และวิถีการของการพัฒนาในแต่ละยุคสมัย สิ่งที่แฝงอยู่ในสัณฐานเมืองคือองค์ประกอบของโครงข่ายความเป็นชุมชนเมืองที่สามารถจำแนกประเภทออกจากกัน โดยที่ประเภท (Types) ของลักษณะการตั้งถิ่นฐานสิ่งแวดล้อมที่ถูกสร้าง ตลอดจนองค์ประกอบของรูปทรงเมืองจึงเป็นผลของความรู้ วัฒนธรรม การควบคุม และความปรารถนาของปัจเจกและกลุ่มสังคมในแต่ละช่วงเวลา ความเฉพาะเจาะจงของบรรยากาศสภาพแวดล้อมที่เป็นผลผลิตแห่งโลกทัศน์ วิถีชีวิต และรสนิยมในถิ่นหนึ่งซึ่งต่างจากถิ่นอื่นจึงสามารถหยั่งถึงได้จากการจำแนกประเภทสัณฐานเมือง

3. วิธีการศึกษาสำนึกต่อถิ่นที่

การวิจัยได้ทำการศึกษาวิวัฒนาการก่อร่างแปลงเมืองกรุงเทพเพื่อจำแนกถิ่นสัณฐานเมืองลักษณะต่างๆ การจำแนกสัณฐานเมืองอยู่ภายใต้กรอบความเข้าใจในพลวัตของพื้นที่ทางสังคม ความเป็นชุมชน และประสบการณ์ของผู้คน ถิ่นสัณฐานเมืองกรุงเทพ 8 ลักษณะมีดังนี้

- 1) สัณฐานชุมชนริมคลอง
- 2) สัณฐานชุมชนริมถนนในย่านเมืองเก่า
- 3) สัณฐานชุมชนริมถนนในย่านเมืองใหม่
- 4) สัณฐานชุมชนตามสถานที่สำคัญ
- 5) สัณฐานชอย
- 6) สัณฐานชอยลัด
- 7) สัณฐานตามจุดเปลี่ยนถ่ายการเดินทาง
- 8) สัณฐานซูปเปอร์บล็อก

ชุมชนริมน้ำ

ชุมชนริมถนนในย่านเมืองเก่า

ชุมชนริมถนนในย่านเมืองใหม่

ชุมชนซอย

ชุมชนสัมพันธ์ในรูปแบบซูเปอร์บล็อก

ชุมชนซอยถัด

ชุมชนตามจุดเปลี่ยนถ่ายการเดินทาง

ชุมชนตามสถานที่สำคัญ

ภาพที่ 1 ถิ่นสัณฐานเมืองกรุงเทพ

ถิ่นสัณฐานข้างต้นนี้เป็นหนึ่งในโครงร่างรูปทรงและภูมิทัศน์อันหลากหลายของเมืองกรุงเทพ ผลผลิตทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมอันแตกต่างของกลุ่มสังคมและชนชั้นเหล่านี้ถูกใช้เป็นพื้นที่เพื่อทำความเข้าใจสำนึกต่อถิ่นที่ในเมืองกรุงเทพ

กลุ่มประสบการณ์ 3 ด้านซึ่งส่งผลต่อสำนึกต่อถิ่นที่ถูกนำมาใช้ในการรวบรวมข้อมูลโดยแบบสอบถามบนถิ่นสัณฐานเมืองทั้ง 8 ลักษณะ ดังนี้ (1) ประสบการณ์การใช้งานพื้นที่ ได้แก่ การรวมกลุ่ม ตำแหน่งแห่งหน การเคลื่อนที่ และระยะเวลาของการอยู่อาศัยและใช้ชีวิตในพื้นที่ (2) ประสบการณ์ทางอารมณ์ความรู้สึก ได้แก่ ความผูกพันระหว่างบุคคลกับพื้นที่ ความภูมิใจต่อความหมายที่ถูกสร้างขึ้นจากภูมิทัศน์ และความรู้สึกปลอดภัยในถิ่นตน (3) ประสบการณ์ความนึกคิดและคาดหวัง ได้แก่ การประเมินคุณค่าความสัมพันธ์ของผู้คนกับพื้นที่ ความพึงพอใจ และความต้องการรักษาหรือปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อม

การสุ่มกลุ่มตัวอย่างใช้วิธีการสุ่มแบบหลายขั้นตอน (Multi-Stage Sampling) โดยจำแนกบริเวณต่างๆ ของการเก็บข้อมูลใน 10 ย่านเมืองซึ่งเป็นตัวแทนถิ่นสัณฐานต่างๆ จากนั้นสุ่มกลุ่มตัวอย่างแบบสะดวกเพื่อให้เกิดการเก็บข้อมูลจากผู้คนประเภทต่างๆ ประเภทของผู้ใช้งานพื้นที่เป็นหนึ่งในข้อมูลที่ต้องการจัดเก็บการศึกษาจึงไม่สร้างเกณฑ์การสุ่มกลุ่มตัวอย่างจากประเภทของผู้คน ระยะเวลาในการอยู่อาศัย เหตุผลของการอยู่หรือโยกย้ายถิ่น หรืออื่นๆ อย่างไรก็ดี การสุ่มกลุ่มตัวอย่างในภาคสนามพยายามให้ครอบคลุมบุคคลทุกเพศทุกวัยเพื่อลดทอนความบิดเบือนหรือโน้มเอียงของข้อมูล

กลุ่มตัวอย่างถูกจำกัดไว้ให้มีจำนวนน้อยเพื่อเก็บข้อมูลเชิงลึกด้านประสบการณ์ของผู้คนในแต่ละถิ่น ในขณะที่ข้อมูลเชิงกว้างเป็นการเปรียบเทียบข้อมูลเชิงสถิติระหว่างถิ่นฐานเมืองทั้งหมดที่ทำการศึกษา เป้าหมายการเก็บข้อมูลอยู่ที่ 30 กลุ่มตัวอย่างต่อ 1 ย่านเมืองเพื่อให้เข้าถึงหรือเข้าใจความอึดตัวของข้อมูล (Data Saturation) มากที่สุด ท้ายสุดกลุ่มตัวอย่างมีจำนวนรวม 291 กลุ่มตัวอย่าง การแปรผลข้อมูลเป็นไปตามถิ่นฐานเมือง 8 ลักษณะ โดยทำการวิเคราะห์ข้อมูลแบบตัดขวางพื้นที่ (Cross-Area Analysis) ซึ่งดึงเอาข้อมูลจากพื้นที่บริเวณต่างๆจากทุกย่านเมืองที่มีลักษณะร่วมกันในทางถิ่นฐานเมืองเข้าร่วมการวิเคราะห์ผลในแต่ละชุด การแปรผลไม่มีเจตนาเพื่อวิเคราะห์พื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งแต่เพื่อสร้างความเข้าใจสำนึกของผู้คนในภาพรวมของแต่ละลักษณะถิ่นฐานเมือง

4. สำนึกต่อถิ่นฐานเมืองกรุงเทพ

ประสบการณ์ของผู้คนในสภาพแวดล้อมคือจุดเริ่มต้นของปรากฏการณ์ทางภูมิทัศน์ ประสบการณ์ไม่ได้เกิดขึ้นในขณะที่ผู้คนกำลังทำกิจกรรมเท่านั้นแต่เกิดขึ้นก่อนหน้าและภายหลังจากที่พวกเขาปฏิบัติสัมพันธ์กับพื้นที่ ในที่นี้กำลังพูดถึงประสบการณ์และการระลึกถึงของผู้คนต่อถิ่นฐานแต่ละลักษณะในเมืองกรุงเทพ ใจความสำคัญมีดังนี้

4.1 ชุมชนริมคลองและชุมชนริมถนนในย่านเมืองเก่า

ชุมชนริมคลองและชุมชนริมถนนในย่านเมืองเก่าเป็นถิ่นฐานที่ผู้คนพำนักอยู่อาศัยเป็นจำนวนมาก ผู้คนที่พบเจอจากการเก็บข้อมูลภาคสนามเป็นผู้อยู่อาศัยเป็นส่วนใหญ่ซึ่งส่วนมากมีประสบการณ์อยู่ในพื้นที่มากกว่า 10 ปี ในปัจจุบันผู้คนทั้งที่พำนักและแวะเวียนเข้ามาใช้พื้นที่ต่างใช้การเดินทางมากกว่าการใช้รถยนต์ รถรับจ้าง หรือขนส่งมวลชนสาธารณะ ผู้คนในชุมชนริมคลองและริมถนนในย่านเมืองเก่ามีความผูกพันพื้นที่เป็นอย่างมาก เหตุผลแห่งสำนึกต่อถิ่นที่นอกจากการอยู่ในพื้นที่มายาวนานแล้วนั้น การพูดคุยกับคนในถิ่นฐานลักษณะเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าสำนึกต่อถิ่นที่ได้ก่อตัวขึ้นจากรู้สึกว่าเป็นคนใน (Insideness) ความรู้สึกที่เป็นผลจากภูมิทัศน์ อาทิ ความกระฉ่งชัดของเมืองในแง่มุมความเป็นชุมชนหรือประวัติความเป็นมา ความชัดเจนในด้านการเข้าถึง ตลอดจนความทรงจำด้านกิจกรรมที่พวกเขาได้กระทำซึ่งตอบสนองความต้องการในชีวิตประจำวัน

ผู้คนส่วนใหญ่ในชุมชนริมคลองและชุมชนริมถนนในย่านเมืองเก่ามีความรู้สึกภาคภูมิใจสูงมากในถิ่นตน (ผู้คนร้อยละ 84 และ 93 รู้สึกเช่นนั้น) เหตุผลแห่งความภาคภูมิใจช่วยคลี่คลายว่าสำนึกต่อถิ่นที่ไม่ได้เกิดขึ้นจากมิติเวลาของการใช้งานพื้นที่เพียงด้านเดียวแต่เป็นความหมายที่สื่อสารออกมาจากสภาพแวดล้อม ผู้คนในชุมชนริมคลองและย่านเมืองเก่าแสดงความรู้สึกภูมิใจด้วยคำว่า “คุ้นเคย” “สบายใจ” “อบอุ่น” “เก่าแก่และมีเอกลักษณ์” วาทกรรมเหล่านี้สื่อถึงกระบวนการทางปัญญาต่อการจดจำประสบการณ์อันเป็นผลจากภูมิทัศน์ จินตภาพชุมชนที่กระฉ่งชัด การรับรู้ตำแหน่งแห่งหน บรรยากาศความเป็นชุมชน และภูมิทัศน์ปรากฏที่สั่งสมผ่านกาลเวลา ความรู้สึกที่แสดงออกมาเหล่านั้นบ่งชี้ถึงความสัมพันธ์และความยินดีว่าอัตลักษณ์ของตน (Self-Identity) ถูกแผ่ฝังอยู่ในภูมิทัศน์และภูมิทัศน์สื่อสารสะท้อนออกมาจนก่อให้เกิดความภาคภูมิใจ ประสบการณ์ทางความรู้สึกอีกด้านที่มีความสำคัญต่อการทำความเข้าใจถึงสำนึกต่อถิ่นที่คือความปลอดภัย ความปลอดภัยมีทั้งที่เป็นจริงและเป็นสิ่งที่รู้สึกถึงโดยในที่นี้กล่าวถึงในแง่ความรู้สึก ผู้คนส่วนใหญ่ในชุมชนริมคลองและริมถนนใน

ย่านเมืองเก่ารู้สึกปลอดภัยจากลักษณะของความเป็นชุมชนที่ผู้คนรู้จักคุ้นเคย มีปฏิสัมพันธ์พบปะพูดคุย และเห็นหน้าค่าตากันเสมอในชีวิตประจำวัน⁵

คำว่าเอกลักษณ์ถูกใช้ในการทำงานภาคสนามเพื่อสื่อสารกับผู้คนในเรื่องลักษณะเด่นลักษณะเฉพาะของชุมชนและภูมิทัศน์⁶ การถามผู้คนโดยตรงถึงคำว่าเอกลักษณ์เมืองแน่นอนว่าคำตอบที่แท้ไม่ได้ปรากฏอยู่ในนั้น หากแต่เป็นคำถามเพื่อเฝ้าดูปฏิริยาและเหตุปัจจัยที่แฝงอยู่เบื้องหลังสำนึกต่อถิ่นที่ ผู้คนในชุมชนริมคลองและริมถนนในย่านเมืองเก่าต่างระลึกว่าถิ่นนั้นมีลักษณะเด่นลักษณะเฉพาะ (ร้อยละของผู้คนที่ระลึกเช่นนั้นสูงถึงร้อยละ 94 และ 100 ซึ่งเป็นสัดส่วนที่สูงกว่าสัดส่วนลักษณะอื่นของกรุงเทพ) หวังคำนึงเหล่านั้นเกิดจากวิถีชีวิตที่มีลักษณะเฉพาะของตัวเองแตกต่างจากที่อื่น ประเพณีทางวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นที่สืบทอดมาถึงปัจจุบัน และลักษณะสิ่งสมทางกายภาพภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมชุมชนที่ผู้คนรู้สึกภูมิใจและปรารถนาที่จะเก็บรักษาไว้

4.2 ชุมชนซอยและชุมชนซอยลัด

สำนึกต่อชุมชนซอยมีแบบแผนคล้ายคลึงกับสำนึกของผู้คนที่มีความสัมพันธ์กับถิ่นฐานที่กล่าวมาแต่ก็มีความแตกต่างหลายประการ ชุมชนซอยเป็นถิ่นฐานที่ผู้คนพำนักอยู่อาศัยเป็นจำนวนมากและผู้คนที่ยกย่องส่วนใหญ่เป็นผู้มีประสบการณ์อยู่ในพื้นที่ที่มากกว่า 10 ปี อย่างไรก็ตาม ซอยเป็นถิ่นที่มีการสะสมประสบการณ์จากหลากหลายรุ่นคนและมีพลวัตจากผู้เข้ามาอยู่ใหม่ แม้ว่าผู้คนส่วนใหญ่อยู่ในซอยมานานกว่า 10 ปี แต่ผู้อยู่อาศัยและเข้ามาใช้พื้นที่ซอยที่มีประสบการณ์น้อยกว่านั้นก็มีจำนวนมากใกล้เคียงกัน

ความผูกพันในถิ่นที่เป็นผลจากการใช้เวลาและการสะสมประสบการณ์อยู่ในพื้นที่ ในขณะที่การเคลื่อนที่ของมนุษย์ในสภาพแวดล้อมก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลต่อความหยาบละเอียดทางประสบการณ์และความรู้สึกผูกพัน การเดินเท้าช่วยให้ผู้คนรับรู้รายละเอียดของภูมิทัศน์ กิจกรรม และสัมผัสกับวิถีชีวิตในขณะที่ยกย่องที่เร็วกว่าส่งผลให้เกิดการรับรู้เฉพาะส่วนหยาบในภูมิทัศน์ กลุ่มก้อนอาคารและที่ว่าง หรือป้ายโฆษณา สำนึกต่อถิ่นที่เกื้อหนุนออกมาจากความหยาบละเอียดแห่งการรับรู้ นั้น ผู้คนส่วนใหญ่ในซอยใช้วิธีการเดินเท้าเพื่อเข้าถึงพื้นที่ต่างๆ น้อยกว่าที่ปรากฏในชุมชนริมคลองและชุมชนริมถนนในย่านเมืองเก่าโดยมีผู้เดินเท้าต่ำกว่าร้อยละ 20 (สัดส่วนนี้ปรากฏเช่นเดียวกันกับถิ่นฐานอื่นที่ยังไม่ได้กล่าวถึง) วิธีการเคลื่อนที่ของผู้คนในภูมิทัศน์ยังมีความน่าสนใจแตกต่างไปในแต่ละถิ่นฐานของเมือง ผู้คนในซอยลัดเดินเท้าเพื่อเข้าถึงพื้นที่ต่างๆ เป็นสัดส่วนน้อยที่สุดจากทุกแหล่งโดยมีเพียงร้อยละ 17 ที่เดินเท้าอยู่ในซอยลัด วิธีการเดินทางสัญจรที่ถูกเลือกใช้มากที่สุดในการซอยลัดคือการนั่งมอเตอร์ไซด์รับจ้างซึ่งวิ่งลัดเลาะรับส่งผู้คนอยู่ภายใน (การเดินทางด้วยมอเตอร์ไซด์รับจ้างสูงถึงร้อยละ 27 ในซอยลัด) มอเตอร์ไซด์รับจ้างยังเป็นหนึ่งในเหตุผลที่ผู้คนแสดงความพึงพอใจว่าการเดินทางในภาพรวมนั้นสะดวกสบายแม้ว่าท้ายสุดแล้วกลับเปิดเผยว่าต้องการให้มีพื้นที่เดินเท้ามากขึ้นกว่าที่ปรากฏ

⁵ เหตุผลทางสังคมนี้มีรากฐานบนสภาพแวดล้อมที่ช่วยสร้างความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งในชุมชน ลินินา คูลรัตน์เมธี (2558) กล่าวถึงองค์ประกอบที่ช่วยสร้างความรู้สึกนั้น ได้แก่ ขอบเขตทางกายภาพที่ชัดเจน ความหนาแน่นของชุมชน ความหลากหลายและการใช้งานอย่างผสมผสาน การออกแบบที่เป็นมิตรต่อการเดินเท้า พื้นที่สาธารณะของชุมชนที่ส่งเสริมปฏิสัมพันธ์ทางสังคม

⁶ เอกลักษณ์และอัตลักษณ์มีนัยแห่งความหมายที่แตกต่างกันในทางวิชาการ คำแรกสื่อถึงคุณสมบัติอันเป็นเอกของคนหรือสิ่งหนึ่ง คำหลังสื่อถึงลักษณะเฉพาะของบุคคลหรือสิ่งหนึ่งที่ดำรงอยู่ได้บนความสัมพันธ์กับสิ่งอื่น อย่างไรก็ตามทั้งสองมีจุดร่วมอยู่ที่การมีลักษณะเด่นเฉพาะตนของสิ่งหนึ่งแม้ว่าแตกต่างกันจากมุมมองของการพิจารณา การรับรู้ด้านนี้ในงานเขียนนี้ใช้คำว่าลักษณะเด่นลักษณะเฉพาะเพื่อป้องกันความสับสนในเรื่องของคำและแง่มุมทางวิชาการ

ซอยเป็นแหล่งอยู่อาศัยที่สำคัญของเมืองเนื่องจากเป็นรูปแบบถิ่นที่อยู่อาศัยหลากหลายชนชั้น ซึ่งปรากฏอยู่ทั่วไปและกินอาณาบริเวณกว้างขวางในกรุงเทพ แต่ซอยและซอยลัดกลับไม่ได้มีสภาพแวดล้อมที่ ผู้คนรู้สึกถึงความปลอดภัย ยิ่งไปกว่านั้นผู้คนค่านึงว่าซอยและซอยลัดให้ความรู้สึกปลอดภัยต่ำกว่าทุกถิ่นฐาน ของเมือง เหตุผลส่วนใหญ่ที่พบบ่งชี้ไปที่สภาพแวดล้อมทางภูมิทัศน์ของชุมชน รูปร่างลักษณะของซอยที่แคบ ยาว ลึก และซับซ้อนเป็นกรอบพื้นฐานทางประสบการณ์ที่ส่งผลให้ผู้คนที่ต้องใช้ระยะเวลาการเข้าถึงแหล่งพักอาศัยของตน ซอยอยู่อาศัยที่มักเจียบเหงาในเวลากลางคืนส่งผลให้การเดินทางเข้าถึงเป็นช่วงเวลาที่รู้สึกไม่ปลอดภัย ซอยที่มี กิจกรรมผสมผสานแต่มีกิจกรรมยามราตรวมอยู่เช่นร้านเหล้าก็คุกคามความรู้สึกปลอดภัยเช่นกัน อีกปัจจัยหนึ่ง ท่ามกลางเหตุผลอันหลากหลายคือความไม่เป็นมิตรของซอยต่อการเดินเท้า มโนทัศน์ทางสังคมที่ตราตรึงความนึก คิดของผู้คนว่ารถยนต์เป็นใหญ่กว่าคนเดินถนน ความไม่ชัดเจนของทางเท้าตลอดจนทางแยกทางข้ามคนเดิน ไป จนถึงภูมิทัศน์สภาพแวดล้อมที่ “ไม่น่าเดิน”

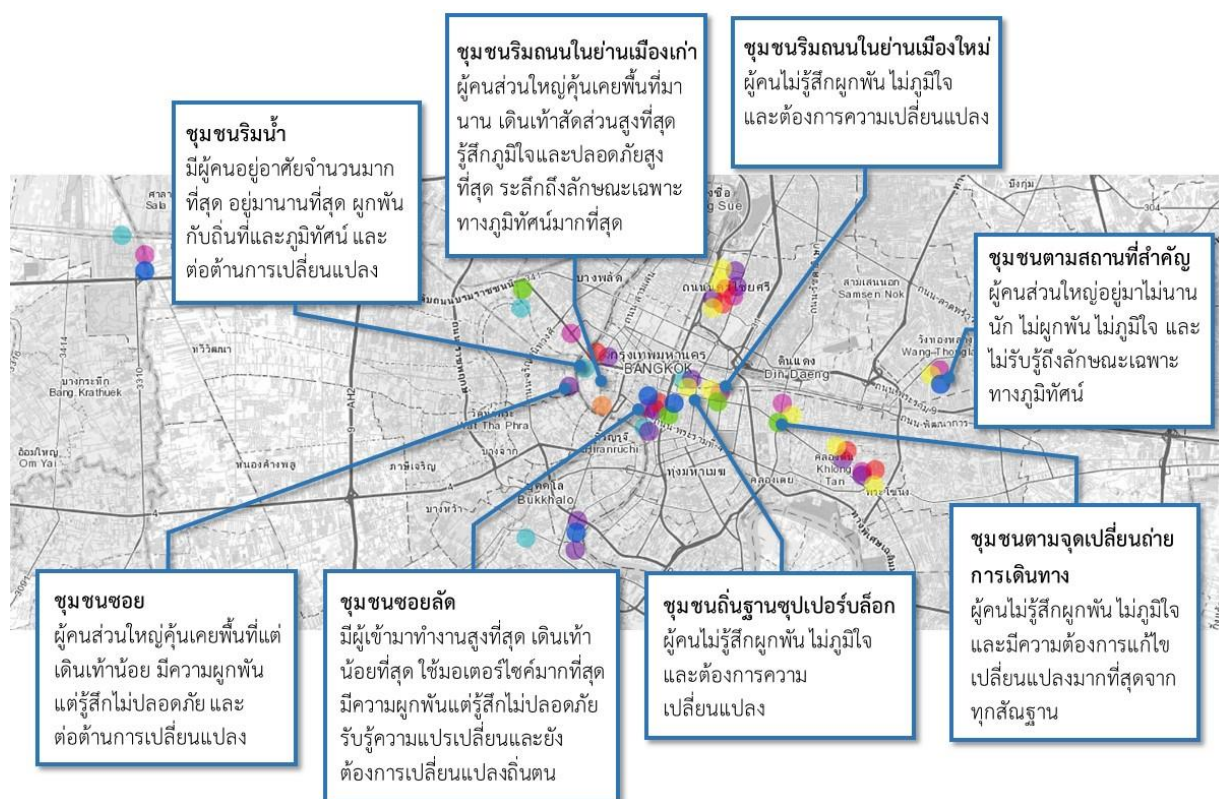

ภาพที่ 2 ซอยที่ไม่น่าเดินเทียบเท่ากับซอยที่ผู้คนไม่สามารถเดินเท้าได้

ผู้คนส่วนใหญ่รับรู้ถึงความเปลี่ยนแปลงของรูปทรงภูมิทัศน์ในถิ่นฐานต่างๆ การรับรู้ถึงความ เปลี่ยนแปลงไปในซอยลัดมีสัดส่วนสูงที่สุดจากทุกแหล่ง (โดยมีสัดส่วนอยู่ที่ร้อยละ 66 จากผู้ตอบคำถามทั้งหมด ในซอยลัด) การรับรู้เหล่านี้เป็นผลจากการแทรกตัวของกิจกรรมใหม่ๆเช่นการท่องเที่ยว การค้า หรือร้านอาหาร ความหนาแน่นในเชิงการรับรู้เป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่ผู้คนรับรู้ถึงความเปลี่ยนแปลงของรูปทรงภูมิทัศน์ ผู้คนรู้สึกถึง ความแออัดของจำนวนคนที่ทวีมากขึ้นบนพื้นที่สาธารณะ และความเปลี่ยนแปลงที่ผู้คนตระหนักชัดคือการ ปรากฏขึ้นของเส้นทางการเคลื่อนที่ระดับเมืองทั้งระบบรางของรถไฟฟ้า การพัฒนาถนนหนทาง และการใช้ซอย ลัดเป็นเส้นทางสัญจรหลักของเมือง

4.3 ชุมชนริมถนนในย่านเมืองใหม่ ชุมชนรายรอบสถานที่สำคัญ ชุมชนรอบสถานีรถไฟฟ้า และชุมชนสัมพันธ์ในแบบซูเปอร์บล็อก

ถิ่นฐานอื่นที่ยังไม่ได้กล่าวถึงได้แก่ชุมชนริมถนนในย่านเมืองใหม่ ชุมชนรายรอบสถานที่สำคัญเช่น มหาวิทยาลัย ชุมชนรอบสถานีรถไฟฟ้า และถิ่นฐานสัมพันธ์ในแบบซูเปอร์บล็อก ล้วนมีแบบแผนสำนึกต่อพื้นที่ในลักษณะเดียวกัน ถิ่นที่ผู้คนอยู่อาศัยและใช้ชีวิตเหล่านี้ส่วนใหญ่ก่อร่างแปลงเมืองขึ้นหลังทศวรรษ 2450 ในยุคทุนนิยมและยุคปัจจุบันซึ่งถูกผลิตสร้างด้วยแนวคิดและรสนิยมจากยุคสมัยเดียวกันอยู่ตามรายการริมถนน⁷ ผู้คนส่วนใหญ่มีประสบการณ์ในพื้นที่ต่ำกว่า 10 ปี พื้นฐานทางสังคมนี้แตกต่างจากถิ่นฐานอื่นโดยเป็นผลผลิตที่ผู้คนส่วนใหญ่ร่วมสร้างประสบการณ์ขึ้นใหม่ในเมือง ผู้คนจำนวนมากไม่รู้สึกผูกพันกับถิ่นตน ความไม่ผูกพันมาจากการที่ผู้คนเหล่านั้นคำนึงว่าตนเองอยู่อาศัยหรือมีประสบการณ์ในพื้นที่ไม่นานนัก อย่างไรก็ตาม สำนึกต่อถิ่นที่เป็นผลจากความตรึงตัวของภูมิทัศน์ที่มีผลต่ออารมณ์ความรู้สึกของมนุษย์ เหตุผลและระยะเวลาของการอยู่ในพื้นที่ไม่ใช่ปัจจัยทั้งหมดต่อการรังสรรค์สำนึกเหล่านั้น

หมายเหตุ การแสดงผลข้อมูลเป็นภาพรวมของแต่ละรูปแบบเมืองโดยไม่ได้เจาะจงพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง และเป็นเพียงบางส่วนของข้อมูลทั้งหมด

ภาพที่ 3 ความหลากหลายของสำนึกในถิ่นฐานเมืองกรุงเทพ

⁷ ยุคทุนนิยมหลังทศวรรษ 2450 เป็นหนึ่งในจุดเปลี่ยนผ่านทางวิวัฒนาการฐานเมืองกรุงเทพเนื่องด้วยเป็นช่วงเวลาที่ระบบทุนนิยมและการพัฒนาเป็นวาทกรรมการขับเคลื่อนประเทศ เศรษฐกิจเมืองเติบโตอย่างรวดเร็ว อัตราการอพยพเข้าสู่เมืองเติบโตขึ้น การขยายตัวอย่างรีบเร่งของเมืองดำเนินไปพร้อมกับการก่อสร้างอาคารด้วยระบบอุตสาหกรรม

ถิ่นฐานที่กำลังกล่าวถึงนี้มีสภาพแวดล้อมที่ผู้คนจำนวนมากไม่รู้สึกรับรู้ถึงอัตลักษณ์ส่วนบุคคลและของสังคม ความรู้สึกไม่ภาคภูมิใจในถิ่นฐานเหล่านี้ปรากฏชัดจากการพูดคุยกับผู้คนในถิ่นนั้น เหตุผลแห่งการไม่ระลึกถึงความภูมิใจต่อย่ำว่าสำนึกต่อถิ่นที่เป็นผลจากการสื่อความหมายของสภาพแวดล้อมซึ่งไม่ใช่เป็นเพียงผลจากระยะเวลาแห่งประสบการณ์

ผู้นอบิบายความไม่ภาคภูมิใจด้วยคำว่า “ไม่ใช่คนในพื้นที่” “ไม่สะดวก” “ไม่พิเศษ” “เจียบเหงา” “เหมือนที่อื่น” “ไม่มีอะไร” คำเหล่านี้แฝงไว้ด้วยประสบการณ์ ความทรงจำ ตลอดจนความคาดหวังจากภูมิทัศน์อยู่ในคราเดียวกัน ผู้คนต้องการความรู้สึกของความเป็นคนในถิ่นที่ถูกกระตุ้นจากสภาพแวดล้อม สภาพแวดล้อมที่เหมาะสมต่อการดำรงชีพ ความเป็นชุมชน กิจกรรมที่ตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐาน กิจกรรมที่ตอบสนองความต้องการของกลุ่มตน และความต้องการแฝงฝังอัตลักษณ์ของผู้คนและสังคมลงในภูมิทัศน์เพื่อให้ภูมิทัศน์มีความหมายมากกว่า “การไม่มีอะไร” ในนัยนี้ การรื้อสำนึกต่อถิ่นที่นิยามได้ว่าเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่ไม่ระลึกถึงคุณค่าความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อม

4.4 สำนึกที่แปรเปลี่ยนและประสบการณ์ในภาพรวม

ผู้คนรับรู้ความแปรเปลี่ยนไปของรูปทรงภูมิทัศน์ในทุกถิ่นฐานแต่ตอบสนองออกมาอย่างแตกต่าง ผู้คนเอ่ยอ้างคำว่า “ความเจริญ” เพื่อสื่อสารถึงความแปรเปลี่ยนทางภูมิทัศน์ ถนนหนทาง อาคารสูง และอาคารขนาดใหญ่ล้วนเป็นหมุดหมายร่วมของผู้คนต่อการรับรู้ถึงความแปรเปลี่ยนนั้น แต่ผู้คนส่วนใหญ่มีสำนึกและสร้างความหมายต่อการดำรงอยู่ในสภาพแวดล้อมที่แตกต่างออกไป ผู้คนรับรู้ถึงลักษณะเด่นลักษณะเฉพาะของชุมชนและภูมิทัศน์ในภาพรวมของทุกถิ่นฐานด้วยสัดส่วนสูงถึงร้อยละ 83 แต่ “ความต้องการเปลี่ยนแปลง” รูปทรงภูมิทัศน์ในทุกถิ่นฐานรวมกันก็มีสัดส่วนที่สูงถึงร้อยละ 71 ความไม่ลงรอยกันระหว่างสองสิ่งนี้แสดงให้เห็นว่าลักษณะเด่นที่ปรากฏในภูมิทัศน์ไม่ได้ตอบสนองหรือสรรค์สร้างสำนึกต่อถิ่นที่ ความปรารถนาของผู้คนส่วนใหญ่อยู่ภายใต้เจตนาเดียวกันคือการลดความหนาแน่นของรถยนต์ คน และอาคาร และการสร้างสภาพแวดล้อมที่เป็นมิตรต่อการอยู่อาศัย การมีและได้ใช้พื้นที่สาธารณะ การเดินเท้า และการรู้สึกถึงความเป็นชุมชน

อย่างไรก็ดี ความนึกคิดและคาดหวังต่อชุมชนริมคลองและชุมชนในซอยแตกต่างออกไปจากถิ่นฐานอื่น แม้ว่าผู้คนมีความต้องการเปลี่ยนแปลงรูปทรงภูมิทัศน์และมุ่งประเด็นไปที่การลดความหนาแน่นของรถยนต์ คน และอาคารเฉกเช่นถิ่นอื่น แต่เมื่อพิจารณาถึงเหตุผลและภาพแทนความจริงที่ผู้คนมีให้แก่สภาพแวดล้อมแล้วพบว่าคำนี้ถูกใช้ในนัยที่แตกต่างออกไป สิ่งที่ต้องการเปลี่ยนแปลงของชุมชนริมคลองและซอยโดยแท้จริงคือความปรารถนาให้เกิดการเรียกคืนภูมิทัศน์ดั้งเดิมซึ่งมีความหนาแน่นของผู้คนสมดุลกับพื้นที่ ความเข้มข้นของกิจกรรมที่ไม่กระทบความเป็นชุมชนอยู่อาศัย อาคารบ้านเรือนที่มีความหนาแน่นและลักษณะที่รักษาสำนึกร่วมในถิ่นที่ ความปรารถนาเหล่านี้เป็นทั้งการเรียกคืนและท่วงดิงไม่ให้ถิ่นที่อยู่อาศัยและใช้ชีวิตนั้นแปรเปลี่ยนไปมากยิ่งขึ้นกว่าที่ปรากฏ วากรรมความต้องการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ในสองถิ่นที่นี้จึงต่างจากถิ่นอื่นโดยเนื้อแท้คือ “ต่อต้านความเปลี่ยนแปลง”

5. บทสรุป

สำนึกต่อถิ่นที่คือดุลยภาพซึ่งก่อตัวขึ้นระหว่างความนึกคิดและประสบการณ์เกี่ยวกับลักษณะทางสังคมที่ปัจเจกบุคคลเป็นส่วนหนึ่งอยู่ในนั้นกับภูมิทัศน์ที่ถูกผลิตสร้างสื่อสารความหมายอยู่กับมนุษย์ ในวันนี้แก่นสำคัญของการสรรค์สร้างหรือส่งเสริมสำนึกต่อถิ่นที่คือการสร้างดุลยภาพให้เกิดขึ้นจากภูมิทัศน์ที่ต้องตอบสนองโครงสร้างอัตลักษณ์ของสังคมและปัจเจกบุคคล ถิ่นที่ย่อมแตกต่างจากพื้นที่เนื่องด้วยคนในถิ่นนั้นมีความผูกพันและเชื่อในคุณค่าความสำคัญของพื้นที่ สำนึกเหล่านั้นได้มาจากการสื่อสารของภูมิทัศน์ชุมชนเมืองที่ควรตอบสนองต่อความทรงจำ การใช้งาน และความคาดหวังของผู้คน

ความแตกต่างของสำนึกต่อถิ่นสำนึกรฐานเมืองกรุงเทพที่ถูกค้นพบไม่ใช่เพื่อวิพากษ์ว่าสภาพแวดล้อมแบบใดดำรงไว้ซึ่งสำนึกต่อถิ่นที่หรือรูปทรงภูมิทัศน์ใดมีคุณค่ามากน้อยต่างกัน ภูมิทัศน์กับวัฒนธรรมที่แม่ไม่ลงรอยกันก็ยังคงมีคุณค่าอยู่เสมอต่อผู้คนบางกลุ่มและต่อการตอบสนองความจริงอันหลากหลายในสังคม ความแตกต่างของสำนึกในที่นี่เป็นแต่เพียงข้อพิจารณาที่แสดงให้เห็นถึงระดับดุลยภาพที่แตกต่างกันของการแผ่ผังประสบการณ์ของสังคมและปัจเจกบุคคลลงในภูมิทัศน์ ความสอดคล้องประสานกันระหว่างโครงสร้างอัตลักษณ์ทางสังคมกับรูปลักษณะทางภูมิทัศน์ชุมชนเมืองเอกเช่นพบในชุมชนริมคลองและชุมชนริมถนนในย่านเมืองเก่าต้องได้รับการรักษาไว้ ความแปลกแยกที่เริ่มก่อตัวขึ้นในชุมชนชอยและชอยลัดควรได้รับการพิจารณาอย่างถี่ถ้วนยิ่งขึ้น และความแปลกปลอมออกจากกันระหว่างประสบการณ์ของผู้คนกับภูมิทัศน์ในถิ่นสำนึกรฐานยุคหลังต้องได้รับการผสมผสานเชื่อมโยง การปรับเปลี่ยนลักษณะและองค์ประกอบในภูมิทัศน์อาจเป็นเพียงปัจจัยด้านหนึ่งแต่ก็มีบทบาทสำคัญต่อการการรังสรรค์ดุลยภาพแห่งสำนึกต่อถิ่นที่ให้ปรากฏและตอบสนองความจริงที่ผู้คนเชื่อและปรารถนาตามความหลากหลายแตกต่างทางสังคมและชนชั้นในเมือง

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- Rapeepat, A. (2008). *watthanatham khu khwāmāi : tritsatī læ withikān khōng khlipfoṭ kīasa*. Bangkok: Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre.
- อคิน รพีพัฒน์. (2551). *วัฒนธรรมคือความหมาย: ทฤษฎีและวิธีการของคลิฟฟอร์ด เกียร์ซ*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- Sukolratanameteer, S. (2015). ongprakoṇ nai kān'okbæp saphāpwætloṃ thī chuāi songsoēm khwāmru suk pen suān nung khōng chumchon. *Najua*, 29 (January – December 2015), 475-488.
- สินีนารถ ศุกลรัตน์เมธี. (2558). “องค์ประกอบในการออกแบบสภาพแวดล้อมที่ช่วยส่งเสริมความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน.” *หน้าจั่ว ฉบับที่ 29* (มกราคม-ธันวาคม 2558). หน้า 475-488.

ภาษาต่างประเทศ

- Anderson, B. (1983). *Imagined Communities*. London: Verso.
- Giuliani, M. V. (2003). Theory of Attachment and Place Attachment. In M. Bonnes, T. Lee, and M. Bonaiuto (Eds.), *Psychological Theories for Environmental Issues*. Aldershot: Ashgate.
- Lukermann, F. (1964). “Geography as a Formal Intellectual Discipline and the Way in Which It Contributes to Human Knowledge.” *Canadian Geographer*. Vol.8 (4). 167-172.
- Moudon, A. V. (1997). “Urban Morphology as an Emerging Interdisciplinary Field.” In *Urban Morphology*. Vol.1. 3-10.
- Norberg-Schulz, C. (1980). *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*. London: Academy Editions.
- Rapoport, A. (2005). *Culture, Architecture, and Design*. Chicago: Locke Science.
- Relph, E. (1976). *Place and Placelessness*. London: Pion.
- Ujang, N. (2010). “Place Attachment and Continuity of Urban Place Identity.” In *Asian Journal of Environment-Behaviour Studies*. Vol.49. 156-167.
- Wolf, K.L., S. Krueger, and K. Flora. (2014). “Place Attachment and Meaning: A Literature Review”. In *Green Cities: Good Health*. College of the Environment, University of Washington. Retrieved on January 1, 2018 from www.greenhealth.washington.edu